

BELARUS SOVYET CUMHURİYETİ İÇ SİYASETİ VE BELARUS'UN BAĞIMSIZLIĞI SÜRECİ

Murat Bürkan SERBEST*

Naira IRISKELDİEVA**

Geliş Tarihi: 13/04/2022

Kabul Tarihi: 12/05/2022

Özet

Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin kurucu devletlerinden biridir. Belarus, kurucu komünist liderler tarafından Sovyetler Birliği ve Polonya arasında bir tampon bölge olarak düşünülmekteydi. Bununla birlikte Belarus kimliği, ulusal kimlikten ziyade kültürel bir kimlik olarak gelişmiştir. Sovyetler Birliği döneminde de Belarus kimliği değişim göstermiştir. Kuruluş dönemlerinde Sovyet merkezi iktidarı, Belarus ulusal kimliğinin oluşturulup güçlenmesini amaçlayan politikaları hayata geçirmiştir. Fakat 1930'dan sonra merkezi iktidar "Halkların Dostluğu" politikası çerçevesinde Belarus kimliğini, sosyalist yönü ağır basan ve Rus kimliğine yakın biçimde takdim etmeye başlamıştır. Zaman içerisinde Rus yönelimli bir *Sovyet Belarus* kimliği ortaya çıkmıştır. Buna karşın, 1980'lere gelindiğinde ülkede ulusçu muhalif hareketler ortaya çıkarak ülkenin iç politikasını etkilemeye başlamıştır. Çalışmada, Belarus ulusal kimliğinin farklı dönemlerdeki gelişimi ve dönüşümü, Sovyetler Birliği'nin çöküş döneminde ortaya çıkan muhalefetin ulusçu yaklaşımları ve Belarus iç politikasına etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Sovyetler Birliği, Belarus Ulusal Kimliği, Belarus İç Politikası, Muhalif Hareketler, Belarus Halk Cephesi

DOMESTIC POLITICS OF THE BELARUS SOVIET REPUBLIC AND INDEPENDENCE PROCESS OF BELARUS

Abstract

The Belarusian Soviet Socialist Republic is one of the founding states of the Soviet Union. Belarus was established by communist leaders as a buffer zone between the Soviet Union and

*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Yrd.Doç.Dr. Öğretim Üyesi, burkanserbtest@gmail.com, murat.burkan@manas.edu.kg, Orcid ID: 0000-0003-2961-6549.

**Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, naira.yrskeldieva@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-6798-7899.

Poland. Along with that, the Belarusian identity has emerged as a cultural identity rather than a national one. During the Soviet Union, the Belarusian identity has undergone changes. During establishment, the Soviet central government implemented policies that aimed creating and strengthening the Belarusian national identity. However, after 1930's, the central government, through its policy of "Friendship of Peoples" began to present the "Belarusian Identity" as a socialist and close to the Russian identity. Over time, a Russian-oriented Soviet Belarusian identity emerged. Nevertheless, by the 1980's, nationalist opposition movements emerged in the country and began to affect the domestic politics. This article examines the development and transformation of the Belarussian national identity in different periods, the nationalist approaches of the opposition that emerged during the collapse of the Soviet Union and their impact on Belarusian domestic politics.

Keywords: Soviet Union, Belarusian National Identity, Belarusian Domestic Politics, Opposition Movements, Belarusian Popular Front.

Giriş

1920 yılında kurulan Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (BSSC), 1922 yılında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC), Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile birlikte Sovyetler Birliği'ni oluşturmuştur. Rus Çarlığı döneminde çok fazla öne çıkmayan Belarus kimliği, ulusal bir kimlikten ziyade kültürel bir kimlik olarak kendini göstermekteydi. 20.Yüzyılın başlarında Belarus coğrafyasında da yayılmaya başlayan Marksizm ideolojisiyle birlikte, aynı zamanda ayrı bir Belarus aydın sınıfı oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte çoğu köylü ve tarımla uğraşan bir toplum olan Belarussuların gelişkin bir ulusal kimlik çabası olmadığı gibi, bağımsızlık gibi bir beklentisi de bulunmamaktaydı. Bağımsız bir ulus devletinin kurulması gibi bir hedefleri olmamasına rağmen, Rusya Çarlığı'nın yıkılıp yerine Sovyetler Birliği oluşturulurken federe düzeyde ayrı bir Belarus devleti ortaya çıktı. Sovyetler Birliği içinde ayrı bir federe cumhuriyet olarak kurulan BSSC kurulduğu sıralarda bir Belarus ulusal kimliğinden net biçimde söz etmek mümkün değildir. Belarus kimliği, bu dönemde Moskova'daki merkezi yönetimce Sovyet yönelimli olarak inşa edilmiştir. Dolayısıyla, pek çok Sovyet cumhuriyetinde görüldüğü gibi Sovyet kimliğinden bağımsız bir ulusal bakış açısı ortaya çıkmamıştır. Sovyetler Birliği'nin sonlarına doğru pek çok cumhuriyette ortaya çıkan muhalif toplumsal hareketler Belarus'ta farklı yöne evrilmiştir. Sovyet Komünist Partisi'ne

karşı çıkan muhalif hareketlerin belirmesi geç bir tarihte, ancak 1988’de izlenmeye başlamıştır.

Belarus’taki muhalif hareketler geç ortaya çıkmasına rağmen hem Belarus iç siyasetine hem de belirli ölçüde Sovyetler Birliği’nin çöküş döneminde özel bir etki göstermiştir. Belarus’ta Komünist Parti’ye muhalif tutumu olan, 1991’de Yüksek Sovyet liderliğine seçilen Stanislav Şuşkeviç yeni siyasi düzen kurmaya çalışırken, Rusya Devlet Başkanlığı görevine gelen RSFSR Yüksek Sovyet Başkanı Boris Yeltsin de Rusya’nın komünizm ideolojisini terk etmesini istemekteydi. 1991 yılında ise Şuşkeviç ve Yeltsin, Ukrayna Yüksek Sovyeti Başkanı Leonid Kravçuk ile birlikte Sovyetler Birliği’ni sona erdiren Belovej Sözleşmelerini¹ imzalamışlardı. Dolayısıyla, Belarus’taki değişim de Sovyetlerin çözülmesini hızlandıran etmenler arasında yer almıştır. Bununla birlikte, Gorbaçov döneminde Belarus’ta ortaya çıkan muhalefetin ulusçu yaklaşımları, diğer Sovyet cumhuriyetleri ile kıyaslandığında, çok daha zayıf kalmıştır. “*Glasnost*” ve “*Perestroyka*” politikalarının getirdiği değişiklikler neticesinde ortaya çıkan muhalefet, ulusçuluğu değil, Sovyet rejimine karşı muhalefeti önceleyen bir görünüm sergilemiştir. Bununla birlikte, diğer cumhuriyetlere göre zayıf kalsa da Sovyetler Birliği’nde yer alan ulusçu uyanış rüzgârından o da nasibini almıştır. Bu görüş çalışmanın ana savını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Belarus ulusal kimliğinin gelişimi, Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecindeki ulusçu muhalif hareketler ve Belarus iç politikasının şekil almasında rol oynayan faktörler incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Sovyetler Birliği’nde Belarus ulusal kimliğini oluşturma ve değiştirme politikaları, ikinci bölümde ise Sovyetler Birliği’nin çöküş döneminde Belarus iç politikası, ortaya çıkan muhalif hareketler ve onların ana gündemleri ele alınmıştır.

1. Sovyetler Birliği’nin Kuruluş Döneminde Belarus Kimliği

BSSC ilk olarak 1920 yılında kurulmuştur. Ülke 1922’de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ni (SSCB) kuran dört devletten biri olmuştur. Belarus’un ayrı bir Sovyet Cumhuriyeti olarak kurulması, özellikle kurucu lider Vladimir İlyiç Lenin’in inisiyatifi ile gerçekleşmiştir. BSSC, Polonya ile Sovyetler Birliği arasında bir tampon bölge olarak değerlendirilmekteydi. Belarus ulusal kimliği o günler için oldukça zayıf bir kimlik teşkil etmekteydi. Bu nedenle Belarus toplumu

¹Belovej Sözleşmeleri, 8 Aralık 1991 tarihinde Belarus’ta bulunan “Viskuli” adlı bir devlet sanatoryumunda imzalanan Sovyetler Birliği’nin varlığının sona ermesine ve Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kurulmasına ilişkin bir belge toplamıdır (Eggert, 2021).

içinde ayrı bir cumhuriyetin kurulmasına karşı olanlar da vardı (Bekus, 2010:70-72). Halkın o dönem için herhangi bir ulusal kimliğe baskın biçimde aidiyet hissinin olduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte, BSSC'nin kuruluş döneminde kendini Belaruslu olarak tanıtan kişi sayısı oldukça kısıtlıydı. Ulusal kimlik inşa etme çabaları ancak ülke kurulduktan sonra Sovyet entelijansiyası² tarafından hızlandırılmıştır (Bekus, 2010:72).

1922-1928 yılları arasında Belarus ulusal kimliğinin inşa süreci devam etmiştir. Bu süreçte dil, kültür gibi farklı araçlar kullanılmıştır. En önemli araçların başında dil politikaları gelmiştir. İlk olarak Belarusça, cumhuriyette resmi dil olarak ilan edilmiştir. Ancak ülkede Belarusçanın yaygınlaşmasını amaçlayan politikalar gerçekleştirilmemekteydi. Dolayısıyla, dilin yaygınlaşması zor gözükmekteydi. Bu dönemde ülkenin sosyolojik yapısı göz önünde bulundurularak 1927 yılında Belarus Anayasası'nda Belarusça ile birlikte Rusça, Lehçe ve Yidişçenin yasal statüsü olduğu belirtilmiştir. Ülke içinde resmi evraklarda bu dört dil kullanılabilmekteydi (Ratkeviç, 2018:340). Farklı etnik gruplara kendi dillerini kullanma hakkı tanınmıştı. Bununla birlikte Belarusçanın statüsü ayrıca özel olarak belirtilmiştir. Belarusça, “devlet ve kamu kurumları ve kuruluşları arasındaki iletişim için tercih edilen bir dil” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca diğer etnik grupların temsilcileri mahkemelerde, yönetimde ve kamusal yaşamda kendi dillerini özgürce kullanma hakkına sahipti (Ratkeviç, 2018:340). Yoğun çabalara rağmen ülkede Belarusçayı kullanan kişi sayısı beklenen artışı göstermiyordu. Durumu Belarusça lehine geliştirmek için dil kursları da bu dönemde açılmıştır. 1926'da çeşitli kurumlarda Belarusça konuşabilen çalışanların oranı %26,9 iken, bu oran 1928 yılına gelindiğinde %80'e kadar çıkmıştır (Bekus, 2010:73). Basın ve eğitim alanında da Belarus diline geçme çalışmaları yoğun olarak sürmüştür. 1930 yılında ülke içindeki bir gazete dışında bütün basın Belarusça yayın yapmaktaydı. 1929-1939 yılları arasında okullarda Belarusça eğitim oranı %93,8'lere ulaşmış durumundaydı. Devlet Üniversitesi, Devlet Yayın Kurumu, Milli Tiyatro, Tarım Akademisi, Tıp Okulu ve Veterinerlik Enstitüsü gibi Belarusçayı kullanan eğitim ve kültür kurumları olarak ortaya çıkmıştır. 1928-1930 yılları arasında Belarus kimliği inşası büyük oranda tamamlanmış gözüküyordu. Belarus ulusal kimliğinin inşası sürecinde, Sovyet merkezi hükümeti, başlıca etkin iradeydi (Bekus, 2010:74). Bununla birlikte, 1930'dan sonra kimlik inşası süreci önce yavaşlamaya ve sonra da sönmeye yüz tuttu.

²Entelijansiya, bir ülkedeydınların tümüne verilen addır. Rusya'da, özellikle 19. yüzyılda ayrı bir sınıf veya sosyal tabaka olarak aydınlar topluluğunu tanımlamakta kullanılmıştır.

1930'dan sonra Sovyetler Birliği merkezi iktidarı tarafından tamamen farklı bir politika uygulanmaya başlamıştır. Yeni politikanın ana konularından biri “Halkların Dostluğu” idi. “Halkların Dostluğu” politikasının en önemli özelliği Rus kültürünün Sovyetler Birliği'nin en önemli ve bağlayıcı yanı olduğu iddiasıydı. Yeni politikaya göre Belarus ulusal kimliği yeniden yorumlanarak, sürdürülmekte olan politika değiştirilmeye başlandı (Bekus, 2010:75). Yeni kimlik inşası politikalarında Belarus kimliği, özünde sosyalist yönlü ve daha çok Rus kimliğine bitişik olarak görülüyordu.

Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde ön planda olan Belarus aydınlarından çoğu kişi Josef Stalin döneminde tasfiyeye maruz kalmıştır. Komsomol³ liderleri, fabrika yöneticileri, akademisyenler ve pek çok Belaruslu yazar Stalin rejiminde tasfiye edildi (Leshchenko, 2006:142). Belarus'un ilk önderlerinin yerine, Sovyet iktidarının yeni değerlerini benimseyen insanlar önemli mevkilere yerleştirilmeye başlandı. 1930'ların başından itibaren gelişmesinden kaygılanılmaya başlanan Belaru sulusal hareketine karşı bir önlem olarak kilit hükümet pozisyonlarına yerli olmayan kişiler getirildi. 1951'de BSSC hükümeti, %24 oranında Belaruslu müteşekkildi. 1953'te cumhuriyette Komünist Parti'nin yalnızca %2'siyerli Belarusluydu (Leshchenko, 2016:153). Böylece, Sovyet rejimi, Belarus'ta komünist ideolojiye alternatif olabilecek Belarus ulusal kimliğini öne sürebilecek kişilerin önünü kesmiş olmaktadır.

1930'lardan itibaren yeni baskıcı politikalarla tutuklananlar ilk başlarda “burjuva ulusçuluğu” ile suçlanmışlardır. “Yabancı güçlerin ajanları”, “dünya kapitalizmi ajanları” olarak tanımlanmışlardır. Haklarında yürütülen mahkeme süreçleri ise gizlilik altında gerçekleştirilmiştir (Vakar, 1956:147). Bunun dışında Sovyet merkezi iktidarı daha kapsamlı tutuklamalar gerçekleştirmiştir. Hatta iktidarın uyguladığı yöntemlerden biri de yabancı ülkelere kaçan siyasi sürgündeki Belarus elitlerini ülkeye davet edip sonrasında tutuklamaktır. Geri dönen eski elitler ya şüpheli kazalarda hayatını kaybetmiş ya da gizli bir şekilde ortadan kaybolmuşlardır. Bütün bunlar, merkezi iktidarın, ulusçu hareketlerin komşu ülkelerde yer alan ulusal canlanmalardan etkilenerek hız kazanmasına karşı yapılmaktaydı (Vakar, 1956:145-147). Belarusça yayın yapan “*Sovetskaya Belarus*” (Sovyet Belarusu), “*Vesna*” (Bahar), “*Maladnyak*” (Gençlik) gibi gazeteler bu dönemde kapatılmıştır. Aynı zamanda kütüphanelerde, eğitim merkezlerinde, ulusal arşivlerde çalışan rejim karşıtları ayıklanmıştır.

³Komsomol, Genç Komünistler Birliği'nin kısaltmasıdır. Sovyetler Birliği'nde en etkili siyasi gençlik örgütüdür.

Sosyalizme aykırı olarak kabul edilen kitaplar, raporlar vb. de yok edilmiştir. Tarih kitapları yeni anlayışla tekrar yazılmıştır (Vakar, 1956:148).

Sovyet merkezi rejimi ilk başlardan farklı olarak Belarus ulusal kimliğini kendine göre yeniden inşa etmek için farklı stratejileri devreye sokmuştur. Stratejilerden birini Sovyet ideolojisini ve komünizmi önceleyen sanat ve literatür alanlarını öne çıkarmak oluşturuyordu. Bu dönemde sosyalizm ideolojisini ön plana alan eserler yayınlanmış ve tercüme edilmiştir. Sosyalizmin avantajlarını en iyi şekilde anlatan eserlerin toplu baskı sayısı 1.433.000'e ulaşmıştır. Sosyalist ideolojiye bağlı olan sanatçılar ve yazarlar desteklenmiştir. Sovyetler Birliği öncesindeki Belarus ulusal kimliği, tarihi ve benzeri konuları ele alan Vasiliy Bıkov, Ales Adamoviç veya Vladimir Karatkeviç gibi yazarlar ise aşırı ulusçuluk ile suçlanmış ve çalışmaları yasaklanmıştır. Edebiyat ve sanat, yeni Sovyet Belarus kimliği inşasının en önemli araçlarından biri olmuştur (Vakar, 1956:150).

Sovyet merkezi hükümeti, Belarus'ta aşamalı biçimde okullarda ve basında Rusça'nın artarak kullanılmasına yönelik politikalar izlemeye başlamıştır. Ayrıca, ülkenin sanayileşme sürecinde uzmanların ağırlıklı olarak Rusya'dan gelmesi, Rusça'nın etkisini artırmıştır. Böylece, 1953 yılına gelindiğinde Minsk'teki 46 ilkokul, ortaokul ve lise arasından sadece 9 tanesi Belarusça eğitim vermekteydi. Batı Belarus'taki bazı şehirlerde ise hemen hemen bütün okullar Rusça eğitim vermekteydi. 1984 yılında ise artık dergi ve gazetelerin sadece %5'i Belarusça yayın yapmaktaydı (Marples, 2012:89). Ayrıca, Rusça halk arasında daha üstün ve daha avantajlı bir dil olarak kabul edilmekteydi (Marples, 2012:151-152). 1980'li yılların ortalarında Belarus toplumunun sadece %10'u günlük hayatında Belarusça konuşuyordu. %90'ı ise Rusçayı tercih ediyordu. Rusça, başarının ve yüksek kültürün dili olarak kabul edilirken, Belarusça gelişmemiş tarımsal toplumu çağrıştırmaktaydı. 1984 yılında herhangi bir cumhuriyette o ülkenin dilinde konuşan kişi sayısına bakıldığında; bütün Sovyetler Birliği cumhuriyetleri arasında Belarus en düşük orana sahipti (Marples, 2012:90). Ulusal bir kimliğin oluşturulmasında dilin önemli bir faktör olduğu göz önünde tutulduğunda, Sovyetler Birliği'nde Belarus kimliğinin gelişmesi ve güçlenmesi bu yönüyle olası gözüküyordu. Belarus'ta güçlenen ancak Sovyet kimliği idi.

Belarus tarihsel olarak bir tarım ülkesidir. Ancak, Sovyet döneminde ülkede sektörel değişimler başlamış ve sanayi sektöründe gelişme sağlanmıştır. Yüksek derecedeki sanayileşme, kentleşmeyi artıran bir faktör olmuştur (Lucan, 2020:18). 1959-1986 yılları arasında kentleşme %250 oranında artmıştır. Sanayileşme, kentleşmeyi artırırken bunun

dışında eğitim kalitesinin iyileşmesini ve meslek çeşitliliğinin artmasını da beraberinde getirmiştir. Modernleşme hamlelerinin Sovyet merkezi iktidarı tarafından gerçekleştirilmesi, Sovyetlere karşı olumlu bir bakış açısını geliştirmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında büyük zararlar gören Belarus halkı, ülkede yaşam şartlarının iyileştirilmesi nedeniyle Sovyet merkezi hükümetinin politikalarına karşı bir sempati de geliştirmiştir (Leshchenko, 2006:143-146).

1980-1990 yılları arasındaki dönemde Sovyetler Birliği, Belarus'ta sağlam bir Rus yanlısı "Sovyet Belarus" kimliğini ortaya çıkarmayı başarabilmiştir. Ortaya çıkan Belarus kimliği, ülkenin siyasi hayatında etkili olmuştur. Ülkede komünist yönetime karşı bir muhalefetin oluşması mümkün olmamıştır. O dönemde alternatif yönelimli kişi sayısı oldukça azdır. Sanat, edebiyat, bilim vb. alanlarda kısıtlı sayıda muhalif kişi bulunsa dahi sayıları yetersizdi. Mevcut durumun değişmeye başlaması ancak 1980'li yılların sonuna doğru ortaya çıkmıştır.

2. 1980-1990 Döneminde Belarus'ta Gelişen Muhalif Hareketler

1980'lerin başlarına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin yönetiminde 1964'ten beri Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevinde bulunan Leonid Brejnev vardı. 1970'lerin sonundan itibaren sağlık sorunları yaşamaya başlayan Brejnev, 1980'lerin başından itibaren kamuoyu önünde görünmemeye başlamıştır. Ülke yönetiminde o yıllarda Savunma Bakanı Dmitry Ustinov, KGB (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti/ Devlet Güvenlik Komitesi) Başkanı Yuriy Andropov ve Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko etkin duruma gelmiştir. Sağlık sorunları yaşayan Brejnev'in 1982 yılında ölümünden sonra Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevini Andropov üstlenmiştir. O da ancak, 1984 yılında ölümüne kadar çok kısa bir süre görevde kalabilmiştir. Onu takiben, parti genel sekreteri olan Konstantin Çernenko da bir yıl sonra 1985'te ölmüştür (Zenkoviç, 2002:39). Çernenko'dan sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ne reformcu görüşleri olan Mihail Gorbaçov getirilmiştir. Gorbaçov, ekonomik, yönetsel ve toplumsal düzen başta olmak üzere ülkede köklü yenilikler yapılması taraftarıydı.

Gorbaçov, göreve geldikten sonra ülkede "Glasnost" ve "Perestroyka"⁴ politikalarının uygulanacağını ilan etmiştir. Yeni izlenecek politikalara göre siyasi ve ekonomik sistemlerde reformlar yapılacaktı. Ayrıca fikir ve ifade özgürlüklerine imkan verilecekti. Yeni politikalar, Sovyetler Birliği siyasi hayatını kısa sürede derinden etkilemeye başladı. Belarus da bu durumdan payını almış oldu. Ülkede izlenmeye başlanan "Glasnost" ve "Perestroyka"

⁴ Glasnost ("Açıklık") ve Perestroyka ("Yeniden Yapılandırma"), Sovyetler Birliği'nin son döneminde Mihail Gorbaçov'un liderliğinde ülkede gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi reformların bütünüdür.

politikaları sayesinde muhalif kuruluşlar ve hareketler ortaya çıkmış, bu hareketler siyasi hayatta da etkisini göstermeye başlamıştı.

1986 yılının Aralık ayında 28 Belarus aydını Gorbaçov'a Belarus halkının kültür alanındaki temel şikâyetleri ile ilgili toplu bir dilekçe göndermişlerdir. Dilekçe, Belarus halkı üzerindeki baskıyı kaldırmaya dönük istekleri ve ulusal farkındalığın ve Belarus kimliğine aidiyet hissinin artırılmasına ilişkin talepleri içermektedir (Silitski ve Zaprudnik, 2010:70). Bunun için bir takım yeni politikalar önerilmiştir. Öneriler arasında, Belarusçanın, Komünist Partisi'nde, devlet ve yerel yönetim organlarında, eğitim kurumlarında, basında ağırlıklı olarak kullanılması isteği vardı. Bu dönemde "Glasnost" ve "Perestroyka" politikaları sayesinde yeni ortaya çıkan muhalif hareketlere katılan gençler, Belarus'ta ulusçuluğu canlandırmak için harekete geçmişlerdi. Muhalif hareketlerin biri olan "Belarus Gençlik Konfederasyonu Organizasyon Komitesi" 1988 yılının Temmuz ayında Belarus'un kökten yeniden yapılandırılmasına destek olmaları için tüm siyasilere ve gençlere çağrıda bulundu (Silitski ve Zaprudnik, 2010:71). Bu hareketlerin yanı sıra Belarus'ta muhalif grupları canlandıran iki büyük olay olmuştur. Birincisi, Belarus'a özellikle ciddi şekilde zarar veren 26 Nisan 1986 Çernobil felaketidir.⁵ Çernobil felaketinin gerçek hasarı ve detayları üç sene boyunca gizli tutulmuştur. Gerçeklerin açığa çıkması toplum arasında merkezi iktidara karşı olumsuz düşünceleri daha da artırmıştır. İkinci olay, Minsk yakınlarındaki Kuropatı'da Stalin kurbanlarının toplu mezarlarının bulunması olmuştur. Mezarlar, 1988 yılında Minsk şehrinin kuzeydoğusunda bulunan Kuropatı isimli ormanda bulunmuştu. Mezarlarda bulunan cesetlerin 1937-1940 yılları arasında Stalin yönetimi dönemindeki güvenlik güçleri tarafından öldürülen insanlara ait olduğu tespit edilmiştir (Silitski ve Zaprudnik, 2010:70).

Belarus'ta, Belarus Halk Cephesi (BHC), komünist olmayan ilk siyasi kuruluş olarak 1988 yılında kurulmuştur. BHC'nin tam adı "Adradjenne' Belarus Halk Cephesi"⁶ idi. Kuruluşun ana amaçları, Belarus dilini, tarihini, kültürünü ve eski kimliğini canlandırmaktı (Feduta ve diğerleri, 2003:13). BHC üyeleri ülkede mevcut olan Belarus kimliğinin yapay bir yapıya büründürüldüğünü söylemekteydi. Onlara göre, oluşturulan Belarus kimliği tümüyle Sovyet yönelimli bir kimlikten ibaretti. Gerçek Belarus kimliğinin ise unutulduğunu savunmaktaydılar. BHC'ye göre gerçek Belarus kimliği eskiden Litvanya Büyük Dukalığı

⁵Çernobil Felaketi, 26 Nisan 1986 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki Pripyat şehrinin yakınlarına bulunan Çernobil Nükleer Santrali'nin dördüncü reaktöründe yapılan koruyucu bakım çalışmaları zamanında gerçekleşen nükleer kazadır (Kerem, 2020).

⁶"Adradjenne", yeniden doğuş, diriliş, canlanma anlamına gelen Belarusça kelimedir(V slovarike).

topraklarında yaşayan Belarusluların kimliğine dayanan “Litvanyacılık”⁷ kimliğine daha yakındı. BHC, böylece, ilk kez Sovyet kimliğine bir alternatif sunmuş olmaktadır.

BHC’nin kuruluşu “*Martirolog Belarusi*” (Belarus Şehitliği)⁸ isimli kurumun ortaya çıkması ile eş zamanlı olarak başlamıştır. “*Martirolog Belarusi*” Stalin dönemi baskıları ve ideolojik temizlikleri hakkında veri ve evrak toplamayı amaçlayan toplumsal bir hareketti. Hareketi ilk başlatan kişi bir arkeolog olan Zenon Poznyakadlı yazardı. 19 Ekim 1988 tarihinde “*Martirolog Belarusi*”nin, olağan bir toplantısında Poznyak liderliği altında Belarus Halk Cephesi adlı bir kurumun oluşumuna karar verilmiştir ve Belarus Halk Cephesi’nin komitesi oluşturulmuştur (Partiya BNF, 2010). BHC, 30 Ekim 1988 tarihinde Stalin kurbanlarının anısına “Dzyadı-88”⁹ adlı bir gösteriyi organize etmiştir. Gösteri, cop ve göz yaşartıcı gaz kullanılmak suretiyle güvenlik güçleri tarafından dağıtılmıştır. Bu olay, ülkede Sovyet karşıtı bir duruşun başlamasına neden olmuştur (Partiya BNF, 2010). Ortaya çıkan durum BHC’nin güçlenmesine neden olmuştur. 1990 yılına gelindiğinde BHC toplumdaki desteğini artırarak güçlenmiştir. Hareket, 1993 yılında siyasi partiye dönüşmüştür. Bu dönemde BHC, Belarus Komünist Partisine açık bir şekilde alternatif olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Marples, 2012:87).

BHC’nin kurulması Minsk’teki komünist liderleri kaygılandırmıştır. Komünistler, BHC’yi belirli bir programı olmamakla eleştirmişlerdir. Ayrıca, Nazilere benzer ulusalcılığa yakın bir ideolojiye sahip olmakla suçlamışlardır. Ancak, Gorbaçov döneminde komünist rejimi uygulamalarının yumuşamasıyla, komünist yönetimin o dönem için yapabildiği yalnızca halk nezdinde hareketi aşağılamakla sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte BHC, ortaya koyduğu çalışmalarla toplumda taraftarlar sayısını çoğaltmayı başarabilmişti. Bu süreçte, lideri Poznyakön plana çıkan bir isim olmuştu (Marples, 2012:88).

Belarus’ta Sovyet karşıtı düşüncelerin artmasına neden olan en önemli faaliyetlerden biri Poznyak’ın *Kuropati* adlı toplu mezarların bulunduğu yeri keşfetmesiydi. Poznyak, 1930-

⁷Litvanyacılık, Belarus milliyetçileri tarafından geliştirilen ve Belarus’u Litvanya Büyük Dükalığı ile bağlayan bir kavramdır. Başlıca tezi, Belarusluların Rus halkına yabancı, ancak Litvanyalılar ve Polonyalılarla akraba olan bir etnik grup olduğu iddiasıdır. İdeoloji 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus İmparatorluğu’nun batı eyaletlerinde Polonya kökenli aydınlar tarafından ayrılıkçı duyguları yaymak amacıyla ortaya çıkarılmıştır, ancak yerel halk için anlaşılabilir olduğundan dolayı yayılmamıştır (Natsionalnaya Entsiklopedičeskaya Slujba Rossii).

⁸“Martirolog” kelimesi hristiyanlıkta, Hristiyan şehitlerle ilgili resmi kayıtlarını içeren çalışma ve araştırmalar anlamına gelmektedir. “Martirolog Belarusi” adlı kurumun yaptığı çalışmalar, Stalin’in Belarus’taki kurbanlarının listesini ortaya koymuştur (Kartaslov.ru).

⁹Dzyadı, Belarusluların, dinsel takviminde “büyük dedeleri” anma günleridir. Anma yılda birkaç kez yapılır. İnançlara göre bu günlerde ölümler (dedeler, ruhlar, ebeveynler) anma yemeği için evlerine gelirler (Slovariki).

1940 yılları arasında Stalin döneminde İçişleri Halk Komiserliği¹⁰ tarafından yaklaşık iki milyona yakın insanın katledildiğini iddia ederek Kuropatı’da, o kişilerin gömüldüğü toplu mezarların mevcut olduğunu öne sürüyordu. Bu iddialarla yola çıkarak 3 Haziran 1988 tarihinde Poznyak ve kurduğu ekip, *Belarus* gazetesinde “Kuropatı-Ölüm Yolu” adıyla bir yazı yayınlamışlardır. Yazıda, Stalin dönemindeki katliamların kurbanlarının mezarlarının bulunduğu yerlerle ilgili iddialar söz konusuydu. Yazıda belirtilen iddialar, Poznyak ve ekibinin 1970’li yıllarda *Zeleniy Lug* adlı köyündeki kişilerden duydukları öykülere istinaden ortaya atılmıştır. Köylüler, yaklaşık 30 yıl kadar önce bazı kişilerden çok sayıda insanın köye yakın ormanda öldürüldüğünü duyduklarını ifade ediyorlardı (Kuznetsov, 2008). Yayımdan sonra, Belarus savcılığı soruşturma başlatmış ve sonrasında dava açılmıştı. Yazarlar, halk sanatçıları, Adalet Bakanlığı ve BSSC İçişleri Bakanlığı liderleri, kamu kuruluşları üyeleri ve bilim adamlarının yer aldığı bir hükümet komisyonu kurularak araştırma çalışmaları başlatılmıştır. Komisyona BSSC Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı başkanlık etmiştir. Çalışmalar sırasında komisyon, *Zeleniy Lug* köyünün sakinleri, Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği’nin eski çalışanları, şoförler ve gardiyanlar ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler toplu mezarların gerçekten var olma olasılığı ile ilgili şüpheleri artmıştır. Görüşmeler sonucunda komisyon, verilen ifadeler ve toplanan deliller doğrultusunda ormanda belirli yerlerin kazılmasına karar vermiştir. Kazılar esnasında 8 tane mezar ve yaklaşık üç yüz ceset bulunmuş ve incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre mezarda bulunan cesetlerin 1937-1941 yılları arasındaki dönemde Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği tarafından öldürülen kişilere ait olduğu sonucuna varılmıştır. Toplu mezar alanında toplam kurban sayısının otuz bine yakın olduğu anlaşılmıştır. Araştırma sonuçları komünist yönetimce ısrarla reddedilmiştir. Ancak, yöneticiler tatmin edici bir açıklama da yapamamışlardır (Kuznetsov, 2008). Stalin kurbanları üzerindeki çalışmalar, ulusal bir farkındalık da yaratmıştır. Böylece, Sovyetler Birliği’nin son dönemlerinde Belarus’ta alternatif bir kimlik inşası çalışmalarına bu farkındalık da katkıda bulunmuştur. BHC, ülkede Avrupa tipi bir ulusal kimliğin oluşmasını arzu etmekteydi (Radov, 2006).

1991 yılı itibariyle Belarus Yüksek Sovyet Başkanı olan Şuşkeviç 1971-1989 yılları arasında Belarus Devlet Üniversitesi’nin (BDÜ) Nükleer Fizik Bölümü’nde bölüm başkanı olarak

¹⁰ Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği, 1934-1946 yılları arasında suçla mücadele ve kamu düzenini koruma için merkezi organdı. Komiserlik, kamu düzeninin korunması, devlet güvenliğinin sağlanması, kamu hizmetleri, ülke ekonomisi ve sosyal istikrarın sağlanması alanlarında devlet işlevlerini yerine getirmekte olan bir organdı. Bunun dışında, 1930’ların kitlesel siyasi baskılarını uygulayan ana organdı (BolşayaRossiyskayaEntsiklopediya).

çalışmıştır. 1986-1990 yılları arasında bölüm başkanlığının yanı sıra aynı zamanda BDÜ'nün bilimsel çalışmalarından sorumlu rektör yardımcılığı görevini de üstlenmekteydi. Şuşkeviç, Çernobil felaketi olduğunda bunun sonuçlarını incelemek için kurulan özel komisyonun üyeleri arasında yer almıştır. Merkezi iktidar, komisyonun, felaketin gerçek sonuçlarını gizlemesini istemekteydi. Ancak, Şuşkeviç, Çernobil felaketinin gerçek verilerini ortaya sermekte ısrarcı olmuştu. Bu yüzden komisyondan çıkarılmıştır. Muhalif bir kimlik olarak beliren Şuşkeviç, Belarus Yüksek Sovyet seçimlerine katılmaya karar vermiştir. Yüksek Sovyet'e üye olarak seçildikten sonra Şuşkeviç, Belarus'un parlamentosu niteliğinde olan Yüksek Sovyet'in başkanlığına da seçilmiştir (Draçev). Böylece, Belarus'ta muhalif kişiler ve ülkede filizlenen muhalif hareketler, ülke iç siyasetini doğrudan etkilemeye başlamıştır. Ülkede destekçi sayısı çoğalan Belarus Halk Cephesi'nin 27 üyesi Belarus'un yasama organı olan Yüksek Sovyet'e 1990'da seçilmiştir. Poznyak da Yüksek Sovyet'te BHC'nin liderliğini üstlenmiştir. BHC'nin Yüksek Sovyet'te yer alması BSSC için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1990'da Belarus'un egemenliği konusundaki oylamada, egemenlik kararının alınmasında Yüksek Sovyet'teki Belarus Halk Cephesi'nin 27 milletvekili belirleyici olmuştur. Karar sonucunda 27 Temmuz 1990 tarihinde Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, "Devlet Egemenliği Bildirgesi" kabul edilmiştir. Ağustos 1991'de de Yüksek Sovyet, Belarus'un bağımsızlığını ilan etmiştir (Konstantinov, 2009).

Belarus, bağımsızlığını ilan ettikten sonra, BHC, parlamentoda, ülkede hala yönetimi gerçek anlamda sürdüren Komünist Partisi'ne muhalif bir parti hüviyetine bürünmüştür. Ancak, toplumun belirli bir kısmında var olan popülerliğine rağmen, BHC destekçilerinin sayısı büyük oranlara varmamıştır. Zamanında Sovyet merkezi hükümeti tarafından inşa edilen Sovyet yanlısı kimlik, Belarus'ta hala baskın konumda bulunmaktaydı.

Devleti yeniden oluşturma ve ulusal bilinci canlandırma hamleleri sırasında, Belarus toplumunun büyük çoğunluğu sürece ilgisiz kalmıştır. Bu bakımdan, örneğin, bu süreçte yaşananlar komşu Baltık ülkelerinden oldukça farklıydı. Ülkede geniş halk desteğine dayalı radikal bir siyasi değişim talebi yoktu. Buna kanıt olarak Sovyetler Birliği genelinde yapılan referandum sonuçları bir gösterge sayılabilir. 1991 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği *de facto* olarak dağılma emareleri göstermeye başlamıştı. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başta olmak üzere hemen hemen bütün Sovyet cumhuriyetlerde Sovyet merkezi hükümeti artık etkisiz hale gelmiş ve her birinin yerel siyasi liderleri güç kazanmaya

başlamıştı. Bu duruma engel olmak için desteği halktan almayı amaçlayan Sovyet merkezi hükümeti, Sovyetler Birliği'nin devamıyla ilgili birlik genelinde referandum düzenlemeye karar vermiştir. Referandum 17 Mart 1991'de yapılmıştır. Ancak referandum bütün Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde gerçekleştirilememiştir. Bazı cumhuriyetler tamamen referandum yapılmasına karşı çıkmış, diğerleri de Sovyetler Birliği'nin devamıyla ilgili değil kendi bağımsızlığının kazanılması ile ilgili referandum düzenlemeye karar vermişlerdir. Böylece, Sovyetler Birliği'nin devamıyla ilgili yapılan referandum Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde gerçekleşmiştir. Litvanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Letonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde ise referandum yapılmamıştır (Yurçak, 2017:144-146). Referandum yapılan cumhuriyetlerin tamamında halkın Sovyetler Birliği'nin devamından yana olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.¹¹ Belaruslu seçmenlerin de %82'si de Sovyetler Birliği'nin devamından yana oy kullanmışlardı (Silitski ve Zaprudnik, 2010:70-71).

Ağustos 1991 itibariyle Sovyet cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Belarus da onlardan biri olmuştur. Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile Sovyetler Birliği'nin varlığı *de facto* olarak sona ermiştir. 8 Aralık 1991 tarihinde ise Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti liderleri Belarus'ta bir araya gelerek Belovej Sözleşmelerini imzalamışlardır. Sözleşme ile Sovyetler Birliği, uluslararası hukukun bir süjesi ve jeopolitik gerçeklik olarak sona ermiştir (Bağımsız Devletler Topluluğu Kuruluş Antlaşması, 1991). Böylece, 1991 yılının Ağustos'unda *de facto* dağılan Sovyetler Birliği, Aralık ayında *de jure* olarak dağılmış ve Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de tarih sahnesinden çekilmiştir.

Sonuç

¹¹Referanduma katılım sağlayan kişilerin Rusya'da %71,3'ü, Belarus'ta %82,7'si, Ukrayna'da %70,2'si, Azerbaycan'da %93,3'ü, Kazakistan'da %94,1'i, Kırgızistan'da %94,6'sı, Türkmenistan'da %97,9'u, Özbekistan'da %93,7'si, Tacikistan'da %92,6'sı Sovyetler Birliği'nin devam etmesine olumlu oy vermişlerdir (Yurçak, 2017:147).

Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasının nedeni Polonya ile Sovyetler Birliği arasında bir tampon devletin oluşturulmasıydı. Ancak, bu sadece resmi olarak bir devletin kurulması ile kalmamıştır. Aynı zamanda ülkede Belarus zayıf kimliğinin güçlenmesini amaçlayan politikalar da yoğun bir şekilde yürütülmeye başlamıştır. Bu politikalar 1930 yılına kadar devam etmiştir. Bu döneme gelindiğinde, ülkede Belarus ulusal kimliği güçlenmiştir. 1930 yılının başlarından itibaren ise Sovyetler Birliği, bütün cumhuriyetlerde ortak Sovyet kimliği oluşturma çabalarına başlamıştır. Kimlik politikaları "Halkların Dostluğu" adıyla uygulamaya konulmuştur. Yeni politikalar, Belarus'ta ayrı bir etnik kimlik talebi olmamasından dolayı, daha etkili olmuş ve Sovyet kimliği kolaylıkla benimsenmiştir. Yeni "Sovyet Kimliği" oluşturma politikalarında çeşitli araçlardan faydalanılmıştır. Özellikle Rusça, yeni Sovyet kimliğinin oluşturulmasında bir "linguafranca" konumuyla önemli işlev üstlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin kuruluş dönemlerinin tersine, Belarusçanın kullanım alanı daraltılmış ve resmî kurumlarda Rusça ön planda tutulmaya başlamıştır. Sanat ve edebiyat alanında temizlik yapılarak, tarih kitapları yeniden yazılmıştır. Pek çok yazarın kitabı adeta bir sansür etâbi tutulmuş ve Sovyet karşıtı düşüncelere sahip olanlar baskılara maruz kalmıştır. Önemli siyasi ve bürokratik pozisyonlara Rus kökenli yöneticiler atanmıştır. Ayrıca, Sovyet merkezi iktidarı tarafından gerçekleştirilen hızlı kentleşme süreçlerine dönük politikalar, Belarus kimliğini değişikliğe uğratmıştır. Sonuçta, Sovyet merkezi iktidarının yoğun kimlik inşası çalışmaları meyvelerini vermiş ve Belarus ulusal kimliği Sovyet yönelimli bir kimlik haline gelmiştir. Aynı politikalar diğer Sovyet cumhuriyetlerinde devam etse de Belarus'taki gibi başarılı olmamıştır. Belarus ulusal kimliğinin Sovyet yönelimli olması ülkenin iç siyasetinde muhalif düşüncelere sahip olanların sayısının artmasını engelleyen unsurlardan biri olmuştur. 1985 yılından itibaren "Glasnost" ve "Perestroyka" politikaları ise durumu değiştirmeye başlamıştır. Bunun dışında, Çernobil faciası ve Kuropatı adlı toplu mezarların bulunması bu bağlamda önemli etkiler yaratmıştır. Devam eden süreçte Belarus'ta muhalif hareketler canlanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, BHC adlı ilk muhalif hareket diğer cumhuriyetlerin aksine geç sayılabilecek bir tarih olan 1988'de ortaya çıkabilmiştir. BHC üyelerinin bir kısmı devlet parlamentosu olan Yüksek Sovyet üyesi olarak seçilmeyi başarmışlardır. BHC'li parlamenterler ve Parlamento başkanı Stanislav Şuşkeviç'in çabaları, Belarus'un bağımsızlığını kazanmasında ve Sovyetler Birliği'nin çözülüşünde etkili olmuştur.

Belarus ulusal kimliği, ağırlıklı olarak Sovyetler Birliği döneminde geliştirilmiştir. Ancak güçlenme şansını bulamadan değişikliğe uğratılıp, Sovyet yönelimli bir kimlik olarak inşasına

devam edilmiştir. Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle uygulanan "Glasnost" ve "Perestroyka" politikaları neticesinde ortaya çıkan muhalefet de kendi politikalarını Belarus ulusal kimliği üzerinden yürütmeye çalışmıştır. Ancak ulusal kimlik zayıflığından dolayı önemli bir başarı elde edememiştir. Bununla birlikte, muhalefet uyguladığı politikalarla Sovyet rejimine karşıtlığını ön planda tutmuştur. O dönemde Sovyetler Birliği genelinde ulusçu uyanış hareketlerinin aktifliği Belarus muhalefetini de etkilemiş ve ülkenin iç politikasında kısıtlı ölçüde de olsa rol oynamıştır.

Kaynakça

Bağımsız Devletler Topluluğu Kuruluş Antlaşması. (1991).

<https://doc.histrf.ru/20/soglashenie-o-sozdanii-sodruzhestva-nezavisimyykh-gosudarstv/>.

Erişim tarihi: 4.04.2022

Bekus, Nelly. (2010). *Struggle Over Identity. The Official and the Alternative "Belarussianess"*. Budapest: Central European University Press.

Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya. *Narodnyy Komissariat Vnutrennih Del.*

https://bigenc.ru/military_science/text/2249863, Erişim tarihi: 21.03.2022.

Draçev, Viktor. Shushkevich Stanislav Stanislavovich. TASS.

<https://tass.ru/encyclopedia/person/shushkevich-stanislav-stanislavovich>, Erişim tarihi: 20.01.2022.

Eggert, Konstantin. (2021, 7 Aralık). Kommentarii: Belovejskaya Godovşina I Predçuvstviye Novoy Voynı. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/ru/kommentarij-belovezhskaja-godovshhina-i-predchuvstvie-novoj-vojny/a-60038559>, Erişim tarihi: 25.03.2022.

Feduta, Aleksandr, Oleg Bogutskiy ve Viktor Martinoviç. (2003). *Politiçeskiye Partii Belarusi-Neobhodimaya Çast' Grajdanskogo Obşestva*. Minsk: Friedrich Ebert Foundation.

Kartaslov.ru. *Znaçeniye Slova "Martirolog"*. <https://kartaslov.ru/значение-слова/мартиролог>, Erişim tarihi: 15.11.2021.

Kerem, Sonat. (2020, 26 Nisan). Çernobil Nükleer Felaketi: 35 Yıl Önce Neler Yaşandı, Riskler Sürüyor mu? *BBC*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52426424>, Erişim tarihi: 26.02. 2022.

- Konstantinov, Gennadiy. (2009, 7 Eylül).BNF: İstoriya Pobed I Porajeniy.*DeutscheWelle*.
<https://www.dw.com/ru/бнф-история-побед-и-поражений/a-4645239>, Erişim tarihi:
16.11.2021.
- Kuznetsov, İgor. (2008, 21 Haziran). Kuropatskoye Delo: 20 Let Spustya. *Tut. By*.
<http://web.archive.org/web/20180802223654/https://news.tut.by/society/111490.html?crnd=62785>, Erişim tarihi: 16.11.2021.
- Leshchenko, Natalia. (2006). The National Foundations of Postcommunist Transitions. Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science London.
- Marples, David R. (2012). *Belarus: A Denationalized Nation*. New York: Routledge.
- Natsionalnaya Entsiklopedičeskaya Slujba Rossii. *Litvinstvo*.
<https://politike.ru/termin/litvinstvo.html>, Erişim tarihi: 21.03.2022.
- Partiya BNF. (2010, 6 Ocak). *Gistoriya Partii BNF*.
<https://web.archive.org/web/20111011123720/http://narodny.org/bnf/partyja/historyja.shtml>,
Erişim tarihi: 17.11.2021.
- Radov, Nikolay. (2016, 6 Mayıs). Kak Konstruirovalas Belorusskaya İdentiçnost. *Regnum*.
<https://regnum.ru/news/polit/2129031.html>, Erişim tarihi: 16.11.2021.
- Ratkeviç, Marina. (2018). Natsionalno-yazıkovaya Politika v BSSR (1920-ye-naçalo 1930-h gg.) Vliyaniyena Status Polskogo Yazıka, *İnstitut Pograniçnoy Slujbi Respubliki Belarus*,63(3), 338-347.
- Silitski, Vitali ve Jan Zaprudnik. (2010). *The A to Z of Belarus*. Maryland: The Scarecrow Press, Inc.
- Slovariki. *Dzyadi*. <http://slovariki.org/enciklopedia-mifologii/1890>, Erişim tarihi: 14.12.2021.
- Vslovarike. *Adradjenne-çtooznaçayet? Opredeleniye, znaçeniye, primerupotrbeleniya*.
<https://vslovarike.ru/значение-слова/адраджэнне>, Erişim tarihi: 13.12.2021.
- Vakar, Nicholas. (1956). *Belorussia: The Making of a Nation: A Case Study*, Cambridge: Harvard University Press.
- Way, Lucan Ahmad. (2020). Belarus Uprising: How a Dictator Became Vulnerable, *Journal of Democracy*,31(4), 17-27.

Yurçak, Denis. (2017). Referendum 17 Marta 1991 Goda v SSSR v Usloviyah Protivostoyaniya Tsentra i Respublik, *Aktualniye Problemi Mejdunarodnih Otnoşeniy i Globalnogo Razvitiya*,5, 135-153.

Zenkoviç, Nikolay. (2002). *Samiye Zakrıtiye Lyudi. Ot Lenina do Gorbaçova: Entsiklopediya Biografiy*, Moskova: Olma Press.